

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД” У СУЧАСНІЙ НАУЦІ ТА ОСВІТІ

У статті зроблено спробу визначити поняття “гендерний підхід” у педагогіці на основі аналізу існуючих тлумачень даного поняття. Автор доходить висновку, що гендерний підхід в освіті не обмежується врахуванням природних відмінностей учнів, а являє собою комплекс педагогічних умов, дотримання яких сприятиме формуванню дійсно гармонійної особистості.

Вітчизняна педагогіка сьогодні перебуває на складному етапі свого розвитку, що характеризується різноманіттям педагогічних концепцій (принципів, ідей і методів) та інноваційних підходів (компетентністний, модульно-рейтинговий, андрогогічний, особистісно-орієнтований, системно-цілісний, діяльнісний, синергетичний, гендерний тощо). Наведено далеко не повний перелік освітніх підходів, які співіснують у науково-практичному дискурсі. Очевидно, підходи відрізняються ступенем своєї теоретико-методологічної обґрунтованості та апробованості, змістовної наповненості та практичної спрямованості, але всі вони покликані сприяти цілісному та гармонійному розвитку особистості, створенню сприятливих умов для її формування.

Звернення до публікацій, у яких описуються ті чи інші педагогічні підходи, переконує, що сьогодні поняття “підхід” використовується у різних контекстах: “творчий підхід до учбового процесу”, “європейський підхід до освіти”, “плюралістичний підхід”, “дистанційний підхід”, “індивідуальний підхід”, “професійний підхід” тощо. Коло аналогічних визначень можна продовжувати безкінечно, а їх зіставлення переконує у розходженні тлумачення самого поняття “підхід” у науковій та навчально-методичній літературі. Більш того, широковживане поняття практично ніколи дослідниками не визначається спеціально.

У своїй роботі ми спираємося на визначення В. В. Маткіна, який вважає, що “підхід” (у педагогіці) є особливою формою пізнавальної і практичної діяльності людини і може розумітися як аналіз педагогічних явищ під певним кутом зору, як стратегія дослідження освітнього процесу, як базова ціннісна орієнтація, що визначає позицію педагога [1, с.38]. Отже, “підхід” у педагогіці – це і певні теоретичні настанови, й освітня стратегія, і ціннісна орієнтація. Відповідно до цього визначення поняття “гендерний підхід” в освіті має спиратися на концептуальні положення гендерної теорії, з точки зору яких повинні бути піддані аналізу педагогічні явища як стратегія впровадження цих положень в освітню практику вчителями, до ціннісних орієнтацій яких входить гендерна складова.

Щодо теоретичних засад гендерного підходу відзначимо, що сучасна гендерна теорія – міждисциплінарний науковий напрямок, тому свої варіанти визначення поняття “гендерний підхід” наводять і ті наукові галузі, які вивчають феномен гендеру. Врахування цих визначень сприятиме більш точному тлумаченню аналізованої категорії в педагогічному аспекті.

Звернення до політичних, соціальних, психологічних та ін. публікацій переконує, що поняття “гендерний підхід” використовується у відповідних науках для позначення різноманітних аспектів гендеру.

У суспільно-політичних науках гендерний підхід розуміється в цілому як методологія розгляду всіх соціальних проблем з позицій забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок. У соціології гендерний підхід – «аналіз влади й домінування, затверджуваних у суспільстві, у тому числі й через гендерні ролі та відносини» [2, с.5]. На думку В.В.Сокольської, гендерний підхід «акцентує увагу на впливові соціальної структури суспільства на статеві взаємини» [2, с. 7].

Правові й філософсько-психологічні дослідження розглядають гендерний підхід в аспекті дискримінації жінок як соціального явища, як єдиного цілого. У політиці “гендерний підхід” розглядається як «фактор соціальної справедливості і прав людини» та як «процес досягнення гендерного рівноправності, що, у свою чергу, сприяє реалізації цілей розвитку, включаючи й економічний розвиток» [3]. Тому вводиться ще одне паралельне визначення – “комплексний гендерний підхід” – загальноновизнана стратегія, принцип, засіб, через реалізацію яких досягається гендерна рівність. Отже, слушною здається думка Інни Гончаренко про те, що в суспільно-історичних та соціально-економічних науках *гендерний підхід* «розглядає відносини між жінками і чоловіками як певний комплекс соціальних ролей, які їм нав’язує та чи інша культура» [4, с. 189].

Однак, у сучасній науці існує не лише таке широке визначення гендерного підходу. Наукові дисципліни, які мають більш “приземлений” характер, навпаки, звужують його розуміння. І тоді можна знайти визначення на кшталт: «Гендерний підхід у медицині - погляд на хворобу з точки зору статі, тобто з точки розходжень у прояві захворювань у чоловіків і жінок внаслідок їхніх біологічних особливостей, і з погляду гендеру, тобто з урахуванням психологічних розходжень, розходжень у поведженні, обумовлених соціокультурними нормами» [5]. Чи ще більш вузько – «у стоматології гендерний підхід припускає диференційовану оцінку психологічного статусу лікарів-стоматологів» [6, с.5].

Такий звужений підхід досить часто зустрічається в наукових розвідках природничого циклу, що може бути виправдано специфікою самої медичної галузі. Але подібний вузький підхід використовується не виправдано і у інших публікаціях гендерної тематики. Доходить до того, що гендерний похід стає обов’язковим у роботі бібліотекаря: «Здійснити “гендерний підхід” в інформаційно-бібліотечному обслуговуванні - це значить діяти з розумінням соціального походження категорій “чоловічого” й “жіночого” в суспільстві, ставити особистість й індивідуальність у розвитку вище традиційних рамок статі» [7, с. 97]. Але чи хотіли б відвідувачі бібліотек, щоб до їхнього обслуговування використовувався гендерний підхід? І як взагалі це можливо? Отже, подібні висловлювання здаються сумнівними.

Виходячи з вищесказаного, можемо зробити попередній висновок про те, що у суспільних та політико-економічних науках гендерний підхід – це, перш за все, стратегія інтеграції ідей гендерної рівності в суспільне життя. У науках, які максимально наближені до людської фізіології (медицина, психологія), гендерний підхід – це аналіз статевих розходжень, які можуть бути (що визнається не всіма дослідниками) не уродженими, а наслідком засвоєння особистістю культурних норм фемінінності/маскулінності, отже, тими, що формуються в результаті процесу соціалізації. Крім того, можемо спостерігати також певну вульгаризацію поняття, коли гендерний підхід втрачає своє методологічне значення, а стає лише маркою/ярликом для досліджень, в яких порушуються статеві питання.

Словосполучення “гендерний підхід” широкоживане в сучасних педагогічних публікаціях, уважне прочитання яких доводить, що автори використовують його для відновлення історії жіночої освіти, для обґрунтування необхідності врахування статевої диференціації учнів; для опису організації гендерної освіти в Україні та країнах Східної та Західної Європи; для розгляду питань гендерної асиметрії та сегрегації в освіті; для встановлення можливостей використання гендерного підходу до організації навчального процесу та викладання окремих навчальних дисциплін у школі та вищих навчальних закладах, для проведення гендерного аналізу шкільних підручників; для доведення дії прихованого навчального плану в освіті та простеження впливу гендерного фактора на процес професійної орієнтації учнів та розкриття проблеми фемінізації освіти та гендерної компетенції вчителів. Отже, беручи до уваги ці дослідження, можемо стверджувати, що сучасними науковцями зроблено спроби визначення основних напрямків реформування вітчизняної освіти з урахуванням гендеру, проте питання гендерної освіти та

використання гендерного підходу все ще розглядаються переважно в руслі “жіночої присутності”.

Можемо стверджувати, що, виходячи з теоретичного визначення поняття “підхід”, наведеного на початку публікації, поняття “гендерний підхід” доцільно використовувати при теоретичному обґрунтуванні досліджень гендеру в освіті задля аналізу педагогічних явищ, задля опису певної (гендерної) педагогічної стратегії та визначення сутності гендерного чинника у ціннісній системі вчителя.

Щодо теоретичних публікацій стосовно гендерної освіти та публікацій, в яких простежується дія прихованого навчального плану в навчально-виховному процесі, то тут застосування поняття “гендерний підхід” цілком виправдане. Окремої публікації потребує висвітлення питання гендерної складової у ціннісній системі викладача, оскільки тут повинно йтися про професійну компетентність вчителя. Зупинимося на розгляді питання вирішення сутності гендерного підходу як освітньої стратегії, оскільки саме тут простежується істотна різниця у поглядах науковців.

Існує багато наукових публікацій, у яких йдеться про використання гендерного підходу в навчально-виховному процесі, його сутність, методологію, мету та принципи, однак уважне прочитання цих робіт переконує у тому, що висновки, яких доходять автори, часто не збігаються. Серед вказаних робіт виокремимо найбільш ґрунтовні – це дослідження І.Загайнова, О.Каменської, О.Контантінової, А.Москальової, С.Рикова, Ж.Старовойтової, Л.Столярчук та Л. Штильової.

Всі дослідники вважають, що «гендерний підхід у вихованні школярів орієнтований на формування та затвердження практики рівних, що не залежать від статевої приналежності, можливостей самореалізації учня у всіх сферах його життєдіяльності та врахування статевої особливості мислення у організації навчальних занять» [8, с.81]. Чи: «гендерний підхід до навчання школярів означає таку організацію навчального процесу, яка надає учням можливості самореалізуватися із притаманними їм індивідуальними особливостями та засвоїти соціальний досвід, який забезпечить їхню успішну соціалізацію в суспільстві та соціальну ідентифікацію за статевими ознаками» [9, с. 9 – 10]. Отже, всі дослідники вважають, що використання гендерного підходу сприятиме покращенню успішності учнів, покращенню їхньої соціалізації та статевої ідентифікації. Але і в цьому визначенні все не так ясно і просто, оскільки статева ідентифікація та ідентифікація гендерна – не зовсім одне й те ж саме. А процес соціалізації складніший за процес засвоєння соціального досвіду, оскільки із досвідом засвоюються і стереотипи (гендерні), і заботони, й упередження.

Не одностайні дослідники і щодо мети впровадження гендерного підходу. Чи можна вважати успішність соціалізації та врахування статевої розходжень в освіті з метою покращення навчання кінцевим результатом використання гендерного підходу? Оскільки саме таке його розуміння наближує гендерний підхід до статево-рольового і таким чином обмежує соціалізацію і хлопців, і дівчат лише успішним засвоєнням ними рис фемінінності та маскуліності, які традиційні у відповідній культурі.

Одностайні дослідники у тому, що застосування гендерного походу в освітній практиці сприяє формуванню серед учнів навичок рівноправного співробітництва, а також створює умови для формування гендерної чутливості. Педагоги, що застосовують гендерний похід у своїй педагогічній практиці, сприяють збільшенню можливостей, життєвих навичок і шансів як дівчат, так і хлопців. Проте у визначенні стратегій гендерного навчання дослідники не доходять єдиної думки.

Науковці підкреслюють, що гендерний підхід робить обов’язковим врахування природної різниці між хлопцями та дівчатами Але посилення цього аспекту призводить лише до їхньої диференціації, і тоді може йтися не про гендерний підхід, а про підхід статево-рольовий, що теж не одне і те ж саме. Таке визначення значення гендерного підходу в освіті знаходимо у С.Рикова: «Гендерний підхід до навчально-виховної діяльності в школі відповідає вимогам сучасної науки, що забезпечує необхідність

гармонізації процесів міжстатевої соціальної взаємодії на рівні як об'єктивної необхідності формування в суспільстві високої гендерної культури, так і удосконалення статевої взаємин у сфері сімейно-шлюбних відносин» [8, с.86]. Все цілком правильно і зрозуміло. Але висновки, яких доходить автор, виходячи з такого твердження, нелогічні, оскільки врешті-решт виявляється, що треба розвивати мужність у хлопців, та поступливість – у дівчат. Так де ж рівність? Та чи полягає гармонізація лише у взаємодоповненості? Таке розуміння проблеми призводить до того, що під стратегією впровадження гендерного підходу розуміють виключно роздільне навчання. Доречно сказати, що ряд педагогів інтерпретує роздільне навчання як спосіб подолання існуючих у сучасній школі проблем статевого виховання, а саме недостатню увагу школи до виховання дівчинки як майбутньої турботливої матері, а хлопчика – як справжнього чоловіка.

Прихильники роздільного навчання в школах також обґрунтовують свою позицію психофізіологічними особливостями хлопців та дівчат. Але й ці відмінності не абсолютні, тому цікаво звернутися до думки О.Іванової, яка, аналізуючи особливості пам'яті чоловіків та жінок, робить припущення: «З позицій гендерного підходу можна припустити, що різниця між пам'яттю чоловіків і жінок існує, але шукати її треба не там і пояснювати не так, як у межах психології статі» [10]. Пояснення дослідниці вбачає у соціалізації, змісті діяльності, життєвому досвіді, які від раннього дитинства й протягом усього життя у чоловіків і жінок різні і, відповідно, формують у них різні психологічні властивості.

Вважаємо, що розуміння науковцями певної неузгодженості своїх висновків обумовлює спроби внутрішньої класифікації гендерного підходу (гендерно-стереотипований, гендерно-нейтральний та гендерно-чутливий). Докладний опис цих підходів неможливий у рамках цієї публікації, хоча слід сказати, що наявність цих різновидів лише переконує у невпевненості дослідників у своїх висновках.

Тому більш правильним вважаємо твердження про те, що гендерний підхід має за мету виховання андрогінної особистості. Саме про це пише Ж.Старовойтова: «Метою гендерного підходу в освіті виступає створення умов для гендерної соціалізації школярів, що сприяють вихованню міжстатевих відносин, вільних від твердих стереотипів маскулінності та фемінінності у традиційному розумінні, що може стати запорукою виховання нової особистості з високими інтенціями відкритості та адаптивності в усіх сферах життя, необмеженими можливостями індивідуального життєвого вибору й самореалізації, особистості з андрогінним набором характеристик» [11, с. 24], які визначаються як “інструментальні” та “експресивні” (у традиційній культурі інструментальні риси вважаються виявом маскулінності, у той час як риси експресивні – виявом фемінінності).

Узагальнюючи все викладене, можемо констатувати, що поняття “підхід” у педагогічних розвідках використовується не завжди виправдано і потребує свого уточнення відповідно до предмету дослідження. Тракткування поняття “гендерний підхід” також має декілька суттєвих розходжень, однак у кожному випадку слід точно формулювати остаточну мету застосування гендерного підходу до навчально-виховного процесу.

Зміна соціальних ролей чоловіка та жінки відбувається практично на наших очах, коли гармонійними стають відносини, побудовані за паритетним принципом. Отже задля гармонійного існування і чоловіки, і жінки повинні вміти виявляти риси інструментальні чи експресивні відповідно до певної діяльності. Використання гендерного підходу у навчально-виховному процесі повинно сформувати саме таку гнучку особистість, підготовлену до ролівої варіативності та більш повної самореалізації.

Література:

1.Маткин В.В. Теория и практика развития интереса к профессионально-творческой деятельности у будущих учителей: ценностно-синергетический подход: дисс....доктора пед. наук. : 13.00.08 / Маткин В.В. – Екатеринбург, 2002. – 255 с

2.Сокольская В.В. Гендерные стереотипы на рынке труда (на примере монопольного города): дис.... канд. социолог. наук: 22.00.06 / Валерия Васильевна Сокольская. – Екатеринбург, 2003. – 198 с.

3.Миллер К., Разави Ш. Гендерный анализ: альтернативные парадигмы / Кэрол Миллер и Шахра Разави // Гендер и глобализация: теория и практика международного женского движения / Под общей редакцией Е.Баллаевой.- М.: МЦГИ - ИСЭПН РАН, 2003. - 292 с. // <http://www.cemi.rssi.ru/isesp/rasdel5.doc>

4.Гончаренко І. Українське суспільство ХУІ – ХУІІ століть у гендерному вимірі / Інна Гончаренко // Українознавство.- 2007.- №3.- С. 189 – 193.

5.Данилов А.Б. Пол и гендер в неврологии / Алексей Борисович Данилов : материалы IV ежегодной конференции [“Вейновские чтения”. Секция : Медицина пола и гендера], (Москва, 5 – 6 февраля 2008 г.) // <http://paininfo.ru/events/veinconference/1367.html>

6.Варгина С.А. Феминизация отечественной стоматологии как социальная тенденция: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. медицинских наук : спец. 14.00.52 — “Социология медицины” / Светлана Андреевна Варгина. – Волгоград, 2007. – 27 с.

7.Обрикова Н.Н. Между равными: Преодоление гендерных стереотипов / Н.Н.Обрикова //Библиотечная жизнь Кузбасса: Периодический сборник / Департамент культуры. и национальной политики Кемеровской области; Кемеровская обл. науч. б-ка. Кемерово, 2006. Вып. 4(54). - С. 95 – 103.

8.Рыков С.Л. Гендерный подход к учебно-воспитательной деятельности в школе / Сергей Леонидович Рыков // Образование и здоровое развитие учащихся. Материалы Всероссийского Форума с международным участием. Часть III. — М.: ИД “Ключ_С”, 2005, — С. 81 – 86.

9.Константинова О.А. Гендерный подход к обучению школьников: дисс. ... канд.. пед.. наук 13. 00. 01 / Ольга Александровна Константинова. – Саратов, 2005. – 177 с.

10. Іванова О., Гоєнага Г. Гендерні особливості запам'ятовування і відтворення текстів / Олена Іванова, Ганна Гоєнага //Соціальна психологія- 2008. - №2 (<http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=82&c=1999>)

11. Старовойтова Ж.А. Организация процесса обучения в основной школе на основе гендерного подхода : дис. .канд. пед. наук : 13.00.01 – Жанна Александровна Старовойтова. – Омск, 2007. – 204 с.

В статье сделана попытка дать определение понятию “гендерный подход” в педагогике на основе анализа существующих истолкований данного понятия. Автор приходит к выводу, что гендерный подход в образовании не ограничивается учетом естественных отличий учащихся, а представляет собой комплекс педагогических условий, соблюдение которых способствует формированию действительно гармонической личности.

An attempt to give determination to the concept of “gender approach” in pedagogics on the basis of analysis of existent interpretations of this concept is done in the article. The author comes to conclusion that a gender approach in education is not limited with the account of natural pupils’ differences and this complex of pedagogical terms promote to the forming of indeed harmonic personality.